

Rad primljen: 03.02.2025.
Rad prihvaćen: 12.04.2025.
UDK: 94:351.86(497.11)
355.02(497.11)

Pregledni rad

ISTORIJSKI RAZVOJ CIVILNO-VOJNIH ODNOSA SRBIJE

Rezime: Srbija je, zahvaljujući bogatoj vojnoj tradiciji, učestvovanju i doprinosu, dokazanom u velikom broju žrtava i vojnim poredama u svojoj istoriji, koje su zadivile čitav svet, oduvek visoko cenila i poštovala vojsku i vojni poziv uopšte. Brojna preimenovanja naziva države, odnosno različita politička uređenja, teritorijalna proširenja ili umanjena i čitav niz faktora, kako unutrašnjih, tako i spoljašnjih, uticali su da je srpska vojska kroz istoriju nestajala i ponovo nastajala. Pitanje koje se aktuelnim održavalo vekovima jeste: Da li vojska treba da bude profesionalna, ili kako se to u nekim prošlim vremenima nazivalo „stajaća“, ili sa druge strane, narodna, sa opštom vojnom obavezom? Naravno, to je samo jedan od pitanja koje naučno obrađuje oblast civilno-vojnih odnosa.

Ključne reči: istorijski razvoj, civilno-vojni odnosi, država.

Uvod

Država bez vojske nije država, mada se neki oblici vojnog organizovanja mogu praviti i bez države. Nekada su bile aktuelne „plaćeničke vojske“, a danas se one nazivaju „privatne armije“ ili „korporativne snage bezbednosti“. Vojska kao posebna institucija države je od ključnog značaja za svaku državu, kao oličenje legitimne primene sile, čvrste discipline, posebne kulture i skupa vrednosti. Njena posebnost se može posmatrati kroz interakciju sa drugim društvenim strukturama u oblastima politike, ekonomije i nauke. U nekim oblastima je ona faktor uticaja, a u nekim je istovremeno i proizvođač i potrošač.

Već pomenuta vojna tradicija i posmatranje vojske i vojnog potiva sa posebnim poštovanjem, uticali su da naša država, u vreme intenzivnog razvoja

¹ Asistent, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, Fakultet za informacione tehnologije i dizajn, Bosna i Hercegovina, email: aleksamitic@hotmail.com, 1997, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-3694-0240>.

² Asistent, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, Fakultet za poslovne i finansijske studije, Bosna i Hercegovina, email: jaksicn@gmail.com, 1980, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5936-9222>

civilno-vojnih odnosa, a to je period nakon Hladnog rata i raspada Varšavskog ugovora, bude uspješnija u uspostavljanju civilno-vojnih odnosa, kao i sve ostale države Istočne Evrope, nego u ostvarivanju ostalih preduslova koji se smatraju bitnim za demokratiju.

Ono što će biti prikazano u ovom radu jeste, pre svega teorijski pristup izučavanja civilno-vojnih odnosa, a zatim i istorijski razvoj civilnih-odnosa u našoj zemlji od Dušanovog zakonika do danas.

Teorijske postavke civilno-vojnih odnosa

Razvoj teorije civilno-vojnih odnosa može se posmatrati kroz razvoj vladajućih političkih pravaca, naročito u periodu do početka Hladnog rata. Do početka 20. veka, civilno-vojni odnosi se shvataju u skladu sa političkom ideologijom kao što su liberalizam, konzervatizam i militarizam. Prema liberalizmu, uloga vojske je da sprovodi odluke koje su formulisane od strane civilne vlasti. Favorizovanje građanske milicije u odnosu na stajaću vojsku, socijalna politička izolacija vojske, smanjenje broja profesionalnih vojnika i maksimalno smanjenje vojnog budžeta su samo neki od stavova zastupnika ovog pravca. Zastupnici konzervatizma imaju shvatanje o neophodnosti postojanja stajaće vojske kojom rukovode vojni profesionalci, ali negiraju da vojska ima neprijateljsko opredeljenje prema građanskim slobodama (Bojović, 1999, str 25-27). Konačno, karakteristika militarizma jeste zalaganje za neposrednu vladavinu vojnih lica u društvu, za trajnu dominaciju vojske u političkom i društvenom životu zemlje.

Fiver, u svom delu o civilno-vojnim odnosima, uvodi *agencijsku teoriju*, koja posmatra civilne-vojne odnose kao nizove strategijskih interakcija između civilnih lidera i vojnih agenata. Civili nastoje da ostvare dva cilja. Prvi je funkcionalni i on podrazumeva zaštitu civila od spoljašnjih neprijatelja, a drugi je racionalni i on ima za cilj uspostavljanje političke kontrole nad vojskom. Mehanizmi koji civili sprovode u nadzoru nad vojskom su monitoring i sankcionisanje (Feaver, 2003).

Šiferova teorija saglasnosti vidi vojsku, političke lidere i građane kao partnere. Ona navodi četiri indikatora saglasnosti kao odgovor na pitanje: U kojoj meri i na kom nivou vlada i građani mogu uticati na ulogu vojske u naciji?. To su: društveni, tj socijalni sastav oficirskog kora, politički proces odlučivanja, metod regrutovanja i vojni stil (Schiff, 1995).

Blend smatra da civilna kontrola vojske najbolje se shvata i održava kroz režime takozvane *zajedničke odgovornosti* između civilnih lidera i vojnih starešina. Prema njemu, postojeće teorije imaju dva nedostatka. Prvi, da su teorije usko koncipirane, a drugi da su ograničene kulturom i nacionalnom politikom teoretičara. Blend predlaže terminološku zamenu „civilne kontrole“ u „civilno usmeravanje“ oružanih snaga, jer civilnu kontrolu vidi kao „usmeravanje i vođenje vojske ka socijalno prihvatljivim ciljevima“ (Bland, 1999).

Deš razmatra uticaj strukturalnih promena u društvu i na međunarodnoj sceni na karakter civilno-vojnih odnosa. Osnovna postavka *strukturalne teorije* jeste da će se vojska, koja je suočena sa spoljašnjim pretnjama i orijentisana na spoljne zadatke, biti sklonija saradnji sa civilnim vlastima i civilnoj kontroli od one suočene s unutrašnjim pretnjama i orijentisane na rešavanje unutrašnjih problema (Desch, 2001).

Civilno-vojni odnosi do donošenja Sretenjskog ustava

U istoriji naše države, vojska je uvek imala značajnu ulogu, pa je bilo bitno regulisati njen status u skladu s normama i bičajima vremena (Timotić, 2004).

Prvi pravni akt u kom su definisana pitanja vezana za organizaciju i upravljanje vojskom je Dušanov zakonik 1349. godine. U ovom Zakoniku postoje četiri člana koja se direktno odnose na regulisanje vojnih pitanja i odnosa vojske prema civilima. Vladar - župan, car, kralj ili knez je bio vrhovni komandant. U slučaju da sam ne učestvuje u vojnom pohodu, svoja ovlašćenja je mogao prenositi na komandanta „vojvodu“. Dalje, propisano je da ako u jednom selu konači vojska, druga koja naiđe ne konači u istom selu, kao i da je predviđena smrtna kazna za onoga ko u ratu sruši crkvu³ (Timotić, 2004, str 50-53).

Pored Zakonika značajni su i zaključci Skupštine u Smederevu, održane krajem novembra 1805. godine, u kojem se zavodi oštra vojna disciplina u logorima među srpskom vojskom tako da se svaki vojnik potpuno pokorava naređenjima svoga starešine (Majdanac, 2004, str 10); zatim od 1807. godine, prvi put, je uvedena opšta vojna obaveza u Srbiji i dužnost da svaki odrasli muškarac nosi oružje; akt kneza Miloša iz 1825. godine kojim je uveo prvu „stajaću“ vojsku. Dalje, Hatišerifima iz 1830. i 1833. godine je Srbiji priznata unutrašnja autonomija, odnosno dato pravo da održi stajaću vojsku sa određenim brojem vojnika radi održavanja poretka u zemlji (Ljušić, Bojković, Pršić, Jovović, 2000, str 78).

Civilno-vojni odnosi u Kneževini Srbiji i Kraljevini Srbiji

Prvi dokument kojim se započinje ustavno regulisanje položaja vojske u Srbiji jeste Sretenski ustav iz 1835. godine. Ovim Ustavom je regulisana opšta vojna obaveza kojom je svaki Srbin bio dužan da se odazove u slučaju vojne odbrane države. Međutim, Sretenjski ustav je suspendovan, jer Turskoj nije odgovarao ovoliki nivo samostalnosti srpske vlasti, i umesto njega je donet takozvani Turski ustav 1838. godine. Turskim ustavom je promenjeno uređenje

³ Štite se osnovne kulturne vrednosti i stanovnici od preteranog materijalnog opterećivanja koji plaćaju vojsci.

vojske, ali vrhovno zapovedništvo nad vojskom je ostavljeno knezu (Jeftić, Mladenović, & Rokvić, 2014, str 60-62).

Prvi vojni zakon donet je maja 1839. godine, kojim je uvedena garnizonska vojska sa zadatkom da čuva poredak i bezbednost u zemlji, kao i nepovredivost granica, a ubrzo nakon njega donet je iste godine novi zakon kojim je dalje razrađen prvi, odnosno uvedena je smrtna kazna u slučaju pobune protiv vrhovne vlasti, zakona i ustavnog poretka (Jeftić, Mladenović, & Rokvić, 2014, str 60-62).

Od tad, pa sve do 1882. godine donošeno je više nestalnih zakona koji su se odnosili na organizaciju vojske i ministarstva vojske.

Kraljevina Srbija je proglašena 1882. godine, a Zakon o vojsci i Zakon o Ministarstvu vojnom su doneti 1883. godine. Prvim se ukida narodna vojska i uvodi ponovo stajaća, takozvani stalni kadar, a drugim je dato pravo ministru da komanduje umesto vladara. (Ljušić, Bojković, Pršić, Jovović, 2000, str 114-115).

Ustavom Kraljevine Srbije, iz 1888. godine, uslov za primanje u državnu službu je bio odslužen vojni rok. Kralj je bio vrhovni komandant vojske, davao je vojne činove, ali je i zastupao zemlju u odnosima sa drugim državama, proglašavao rat, zaključivao ugovore mira. Takođe, Ustavom je određeno da strana vojska može da pređe preko teritorije Kraljevine samo uz odobrenje Narodne skupštine i da oficiri i vojnici pod zastavom, ne mogu biti izabrani, niti da biraju (Ustav Kraljevine Srbije, 1888).

Godine 1901., donet je Oktroisani ustav u kojem je, za razliku od prethodnog Ustava (1888), uvedeno da je „sloboda svesti neograničena“ (začetak prigovora savesti), ali građani nisu mogli biti oslobođeni vojnih obaveza pod izgovorom propisa vere (Ustav Kraljevine Srbije, 1901). Istovetne odredbe koje su se odnosile na vojsku, kao i prethodno navedeni ustavi, odnosno oni iz 1888. i 1901. godine, sadržao je i Ustav iz 1903. godine. Posebnim zakonom bili su regulisani činovi i zvanja u vojsci, način kako se činovi dobijaju i gube, rok vojne službe, brojčano stanje vojske (Jeftić, Mladenović, & Rokvić, 2014, str 64).

Značaj za civilno-vojne odnose u periodu Prvog svetskog rata imao je privremeni Anketni odbor Narodne skupštine, koji je imao za cilj da prekontroliše rad vojne intendature⁴ (Majdanac, 2004, str 92).

Civilno-vojni odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevini Jugoslaviji

Rešenjem, regenta Aleksandra, iz 1919. godine, odlučeno je privremeno da za sve oblasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca važe vojni zakoni

⁴ Podneta je jedna interpelacija povodom afere sa opancima koji su nabavljeni za srpsku vojsku tokom Prvog svetskog rata. Takođe, u periodu od 1916. do 1918. godine, na Krfu, je podneto 70 interpelacija koje su se odnosile na pogibiju regruta prilikom povlačenja preko Albanije.

Kraljevine Srbije. Vojna pitanja novonastale države, regulisana su Ustavom koji je donet 1921. godine. Pored odredbi koje su prethodni ustavi sadržali, ovim ustavom uvode se i odredbe kojima se reguliše da sve materijalne potrebe koje vojska uzima od građana, treba pravično da se nadoknade, kao i to da kralj ima pravo da daje amnestiju zločincima. Ukoliko država nije napadnuta ili joj nije objavljen rat, za objavu rata potreban je pristanak Narodne skupštine (Milanović, & Gojkov, 2024). Dalje, iako je kralj zaključivao ugovore sa drugim državama, potrebna mu je bila potvrda, odnosno odobrenje od strane Narodne skupštine. Takođe, Narodna skupština je imala pravo da odluči o prelasku strane vojske preko teritorije Kraljevine, a imala je i pravo anketa kojima je kontrolisala čisto administrativna pitanja u vojsci. Ustavom je dalje proklamovana nezavisnost vojnih sudova. Za zločine koje učini građanin u društvu sa vojnikom, sudiće mu građanski sudovi, a za vreme rata vojni sudovi. Jedan od bitnijih članova ustava je član 123, prema kojem se vojska mogla upotrebiti za održavanje unutrašnjeg reda i mira samo izričito na zahtev građanske vlasti⁵ (Ustav Kraljevine SHS, 1921).

Prema Zakonu o ustrojstvu vojske i mornarice, koji je donet 1923. godine, vojska i mornarica činile su narodnu vojnu silu, čiji je zadatak da brani državu i da održava red i mir u državi. Kao i u prethodnim pravnim aktima, vladar je vrhovni komandant vojske (Vukosavljević, Vukosavljević, & Miletić, 2023). Vojnici su se zaklinjali na vernost kralju.⁶ Daljnim odredbama zakona se kaže da je služenje vojske pravo i dužnost i da oni koji ne mogu iz nekih razloga da je služe, plaćaju, kao i da se ne mogu zaposliti ukoliko ne odsluže vojni rok. Snabdevanje i potrebe za vojsku i mornaricu bili su regulisani Zakonom o administraciji vojske i mornarice, kao i kontrola utroška budžeta i ostalih finansijskih pitanja (Jeftić, Mladenović, & Rokvić, 2014, str 66).

Uслед teške situacije s kojom se suočavala država, godine 1929., kralj Aleksandar je zaveo diktaturu, a naziv države je promenjen u Kraljevina Jugoslavija, koja je podeljena u devet banovina. Diktatura je okončana donošenjem Ustava iz 1931. godine, takozvani Oktroisani ustav, koji je kralj podario svom narodu. Po Ustavu, kralj je i dalje vrhovni zapovednik vojske i iste su odredbe vezane za vojsku kao u ustavu iz 1921. godine (Ustav Kraljevine Jugoslavije, 1931).

⁵ Član 123 Ustava Kraljevine SHS (1921) je dodatno razrađen Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, donet jula 1921. godine, kojim je upravo i regulisana upotreba vojske u cilju održavanja javne bezbednosti, ali i način snabdevanja vojske u slučajevima kada je bezbednost ugrožena. To znači da kada je ugrožena bezbednost, stanovništvo opštine je dužno da hrani i snabdeva vojsku u opštini u kojoj se ona nalazi.

⁶ Zakletva glasi: „Ja (ime i prezime) zaklinjem se svemogućim Bogom, da ću Vrhovnom Zapovedniku sve vojne sile Srba, Hrvata i Slovenaca Aleksandru Prvom, svagda i u svim prilikama biti veran, svojom dušom odan i poslušan; da ću se za Kralja i Otadžbinu junački boriti; da Vojničku Zastavu nigde i nikada neću izneveriti i da ću zapovesti svih pretpostavljenih mi starešina slušati i verno izvršavati. Tako mi Bog pomogao!“.

Civilno-vojni odnosi u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji

Tokom Drugog svetskog rata, kao posledica napada fašističkih snaga (sila Osovine), ali i političkih dešavanja, Kraljevina Jugoslavija prestala je da postoji. Narodnooslobodilačka vojska (NOV), koju je predvodila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), predstavljala je oružanu silu za vreme Narodnooslobodilačkog rata, a tokom istog menjala je organizaciju i nazive, da bi 1945. godine prerasla u Jugoslovensku armiju (JA), vojsku tadašnje Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ).

Pitanja koja se odnose na vojsku i definisanje Jugoslovenske armije kao oružane sile FNRJ, koja je služila održavanju mira i bezbednosti, sa primarnim zadatkom da obezbeđuje u brani nezavisnost države i slobodu naroda, regulisana su Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) iz 1946. godine (Narančić, 2024). Novitet u odnosu na prethodne ustave je što je po prvi put pripadnicima vojske, odnosno pripadnicima Jugoslovenske armije dato pravo da biraju i da budu birani. U skladu sa Ustavom, poslove proglašenja opšte mobilizacije i ratnog stanja, u slučaju oružanog napada na FNRJ, vršio je Prezidijum Narodne skupštine. (Ustav FNRJ, 1946). Jugoslovenska armija menja naziv u Jugoslovensku narodnu armiju (JNA), 1951. godine i pod kontrolom je Komunističke partije Jugoslavije (KPJ).

Prema Ustavu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1963. godine, kao i prema prethodnom ustavu, vrhovni zapovednik vojske je bio predsednik Republike, koji je ujedno bio i predsednik Saveta narodne odbrane. Predsednik Republike se starao o stanju priprema za odbranu, kao i mobilizaciji (Koprivica, 2021). O ratu i miru, kao i potvrđivanju međunarodnih ugovora iz oblasti vojne saradnje, odlučivala je Savezna skupština. JNA je osnovna oružana snaga narodne odbrane Jugoslavije, koja štiti nezavisnost, ustavni poredak, nepovredivost i celokupnost teritorije SFRJ. (Ustav SFRJ, 1963).

Ustavnim amandmanom (amandman XLI) iz 1971. godine, određeno je da oružane snage SFRJ, pored JNA čini i teritorijalna odbrana. Naime, usvojeni amandmani su uneti i u Ustav iz 1974. godine, kojim je definisano da su oružane snage SFRJ jedinstvena celina i sastojale su se od JNA, kao zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana, i od teritorijalne odbrane kao najšireg oblika organizovanog opštenarodnog otpora.⁷ (Ustav SR Srbije, 1974).

Predsedništvo SFRJ je bilo najviši organ rukovođenja i komandovanja oružanim snagama u ratu i miru, utvrđivalo je osnove planova i pripremnih mera za odbranu države, a određene poslove rukovođenja i komandovanja Predstavništva SFRJ je moglo da prenese na saveznog sekretara za odbranu koji je bio odgovoran za svoj posao Predstavništvu. Zakonom o opštenarodnoj

⁷ Svaki građanin koji je sa oružjem ili bez njega učestvovao u odbrani države, smatrao se delom oružanih snaga SFRJ.

odbrani iz 1982. godine detaljno su razrađene nadležnosti Predsedništva, ali i drugih organa SFRJ. Odluka o promeni granica SFRJ, odluka o ratu i miru, ratifikacija međunarodnih ugovora o političkoj i vojnoj saradnji, bile su u nadležnosti skupštine SFRJ (Jeftić, Mladenović, & Rokvić, 2014, str 70-71).

Civilno-vojni odnosi u Saveznoj Republici Jugoslaviji i Državnoj zajednici Srbije i Crnoj Gori

Savezna Republika Jugoslavija (SRJ) formirana je nakon raspada SFRJ, na osnovu Ustava iz 1992. godine. Oružane snage su preimenovane u Vojsku Jugoslavije (VJ). Osnovna namena VJ je bila odbrana suverenosti, teritorije i ustavnog poretka, a mogla je biti upotrebljena i u službi međunarodne organizacije. VJ se sastojala od stalnog i rezervnog sastava. Stalni sastav činili su vojnici na odsluženju vojnog roka i profesionalni vojnici. Vrhovnu komandu nad vojskom imao je predsednik Republike, a u skladu sa odlukama Vrhovnog saveta odbrane koji su činili predsednik Republike i predsednici država članica.⁸ (Ustav Savezne Republike Jugoslavije, 1992).

Ustavom iz 1992. godine se prvi put uvodi pravo na prigovor savesti kao pravna kategorija. Dalje, Ustavom je regulisana nezavisnost vojnih sudova, kao i utvrđena ideološka i politička neutralnost vojnih pripadnika. U praksi, vojska je bila daleko od politički neutralne, što je uslovljeno i političkom situacijom u zemlji. Odluke o ratu i miru, o promenama granica SRJ, proglašenju ratnog i vanrednog stanja donosila je Savezna skupština, koja je ujedno i vršila kontrolu nad Saveznom vladom (Ustav Savezne Republike Jugoslavije, 1992).

Državna zajednica Srbije i Crne Gore (DZ SCG) formirana je usvajanjem Ustave povelje 2003. godine. Vojska Srbije i Crne Gore je glavna oružana snaga i njena osnovna namena je odbrana, a o njenoj upotrebi odlučivao je Vrhovni savet odbrane, koji je bio vrhovni komandant Vojske SCG. Rukovođenje, koordiniranje i sprovođenje odbrane vršio je ministar odbrane, koji je civilno lice. Kandidate za imenovanje i razrešavanje dužnosti oficira je predlagao ministar odbrane, Vrhovnom savetu odbrane. Skupština SCG je odlučivala o ostalim pitanjima odbrane i bezbednosti, a najznačajnija novina u odnosu na prethodne ustave je ta da je vojska SCG pod demokratskom i civilnom kontrolom. (Ustavna povelja DZ SCG, 2003)

Uvođenje demokratske i civilne kontrole u Ustavnu povelju je od izuzetne važnosti za demokratizaciju civilno-vojnih odnosa i određenje položaja vojske. Time su stvoreni bitni preduslovi za reformu celokupnog sektora odbrane, koji su nastavljeni i u Republici Srbiji od 2006. godine.

⁸ Treba napomenuti i to da su nadležnosti VJ u pogledu komandovanja i rukovođenja detaljno regulisani Zakonom o odbrani (1994), a organizacija VJ Zakonom o VJ (1994).

Zaključak

Proučavanje pravnog položaja vojske u Srbiji, odnosno civilno-vojnih odnosa uopšte, kroz istoriju, zahtevalo je sagledavanje bogate, ali isto tako i specifične vojne tradicije, kao i konkretnog istorijskog, geopolitičkog ili društvenog konteksta. Nakon velike srpske države u vreme cara Dušana, kada je vojska doživela najveći uspon u pogledu organizacije i mogućnosti, a njen položaj bio regulisan Dušanovim zakonikom, Srbija je skoro pet vekova bila bez svoje državnosti, odnosno bez organizovane oružane sile. Od početka moderne istorije Srbije, tačnije autonomije početkom 19. veka, pa do stvaranja prve, druge i treće Jugoslavije, država se rađala iz ratnih sukoba u kojima je vojska imala primarnu ulogu, pa su se takvi odnosi i povezanost prenosili i u te tako nastale države. Vojska je zbog pobeda izvojevanih u ratu imala značajan ugled u narodu, a naročito je bio poštovan vrhovni komandant.

Srpska vojska kroz istoriju je imala zadatak da istovremeno održava red i mir u zemlji i da se priprema za odbranu od agresija imperija na Balkanu. Period intenzivnog razvoja civilno-vojnih odnosa na globalnom nivou, a to je polovina 20. veka, pratile su brojne političke i društvene promene na regionalnom i globalnom planu, što je za posledicu imalo „kašnjenje“ reformi u zemlji. Naša država je u uspostavljanju civilno-vojnih odnosa i demokratske i civilne kontrole bila daleko uspešnija nego u ostvarivanju ostalih preduslova koji se smatraju bitnim za demokratiju. Početkom 21. veka, po prvi put je u nekom od naših normativnih akata uvedena odredba da je vojska pod demokratskom i civilnom kontrolom, a to je bila Ustavna povelja državne zajednice Srbije i Crne Gore. Nakon osamostaljenja Republike Srbije 2006. godine, učinjeni su značajni naponi u pogledu reforme sistema odbrane, a demokratska i civilna kontrola Vojske Srbije je još više utvrđena.

Literatura:

1. Bland, D., (1999). "A Unified Theory of Civil-Military Relations", *Armed Forces and Society*. Vol. 26, Issue 1, Fall.
2. Bojović, M., (1999). *Vojska pred očima javnosti*. Beograd: Novinarsko-informativni centar VOJSKA.
3. Desch, M., (2001). *Civilian Control of the Military*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
4. Janowitz, M., (1960). *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. Illinois: The Free Press of Glencoe.
5. Jeftić, Z., Mladenović, M. i Rokvić, V., (2014). *Osnove civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Fakultet bezbednosti.
6. Koprivica, A. (2021). *Pravosudni sistem u tranzicijskim ekonomijama*. *Revija prava-javnog sektora*, 1(2), 7-28.
7. Ljušić, R., Bojković, S., Pršić, M. i Jovović, B., (2000). *Oficiri u visokom školstvu Srbije 1804-1918*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

8. Majdanac, B., (2004). Narodna skupština Srbije – od običajne ustanove do savremenog parlamenta 1804-2004. Beograd: Arhiv Srbije i Narodna skupština Srbije.
9. Moskos, Č., prema: Baev, J. and Micewski, E. (2005). Civil-Military Relations – teaching guide and curriculum. Sofia: National Defence Academy Bulgaria.
10. Shiff, R. (1995). Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance. London: CCV.
11. Milanović, A., & Gojkov, D. (2024). Država kao društveno-pravna tvorevina. *Finansijski savetnik*, 1(29), 39-52.
12. Narančić, M. (2024). Uloga države u stvaranju i primeni prava, teorijsko-pravni aspekt. *Horizonti menadžmenta*, 4(1), 75-92. <https://hm.edu.rs/index.php/hm/article/view/35>
13. Timotić, M. (2004). Demokratska civilna kontrola vojske – preduslov reforme sektora bezbednosti. u: Smisao reforme sektora bezbednosti, Beograd: Centar za civilno vojne odnose.
14. Feaver, Peter, D. (2003). *Armed Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations*. Cambridge MA: Harvard university Press.
15. Hantington, S. (2004). Vojnik i država – teorija i politika civilno-vojnih odnosa. Beograd: Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija.
16. Vukosavljević, D., Vukosavljević, D., & Miletić, V. (2023). Analysis of multidimensional globalization index on the example of the Republic of Serbia and the surrounding countries. *Akcionarstvo*, 29(1), 9–38. http://www.ipn.org.rs/uploads/35271/documents/Akcionarstvo_2023.pdf
17. Ustav Kraljevine Srbije od 1888. godine, dostupan na: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1888
18. Ustav Kraljevine Srbije od 1901. godine, dostupan na: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1901
19. Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28.06.1921. godine, dostupan na: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1921
20. Ustav Kraljevine Jugoslavije od 03.09.1931. godine, dostupan na: http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1931
21. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije od 1946. godine, dostupan na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav1946.pdf>
22. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1963. godine, dostupan na: <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf>

23. Ustav Socijalističke Republike Srbije od 1974. godine, dostupan na:
http://www.digitalna.nb.rs/wb/NBS/Tematske_kolekcije/Srpski_ustavi/RA-ustav-1974
24. Ustav Savezne Republike Jugoslavije od 1992. godine, dostupan na:
<http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf>
25. Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora od 2003. godine, dostupna na:
http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/ustavna_povelja_scg.pdf

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CIVIL-MILITARY RELATIONS IN SERBIA

Abstract: Serbia, thanks to its rich military tradition, participation and contribution, proven in the large number of casualties and military victories in its history, which amazed the whole world, has always highly valued and respected the army and the military profession in general. Numerous renamings of the name of the state, i.e. different political arrangements, territorial expansions or reductions and a whole series of factors, both internal and external, influenced the Serbian army to disappear and re-emerge throughout history. The question that has been kept current for centuries is: Should the army be professional, or as it was called "standing" in some past times, or on the other hand, national, with general military service? Of course, this is only one of the issues scientifically addressed by the field of civil-military relations.

Key words: historical development, civil-military relations, state.